

سیاست‌گذاری اکوتوریسم پایدار کویری در ایران و امارات متحده عربی (یک مطالعه تطبیقی)

دکتر غلام‌حیدر ابراهیم‌بای سلامی^۱، منا غلامی^۲

چکیده

هدف از این مقاله بررسی پتانسیل‌ها، امکانات و سیاست‌گذاری‌ها برای توسعه اکوتوریسم مبتنی بر اصول پایداری در نواحی بیابانی و کویری ایران بر اساس تجربیات مشابه در کشور امارات متحده عربی است. سؤال اصلی پژوهش این است که جاذبه‌های گردشگری و امکانات و پتانسیل‌های کویرها و مناطق بیابانی ایران برای توسعه اکوتوریسم پایدار در مقایسه با کشور امارات چگونه تبیین می‌شود و برنامه‌هایی که تاکنون برای استفاده از این پتانسیل‌ها در این دو کشور ارائه و اجرا شده است چگونه ارزیابی می‌شود. بر این اساس روش پژوهش به صورت اسنادی- تطبیقی و تجزیه و تحلیل داده‌ها به صورت توصیفی و تبیینی می‌باشد. رویکرد اصلی پژوهش پس از تبیین مفهوم سیاست‌گذاری با توجه به اصول اکوتوریسم پایدار برگرفته از مدل مفهومی فنل^۳ پایه‌گذاری شده و با استفاده از نظریه‌های گردشگری بیابانی و کویری به خصوص نظریات ویور^۴، در نهایت مدلی کلی برای بررسی وضعیت موجود طراحی شده است. با بررسی جاذبه‌ها و امکانات موجود در نواحی کویری و بیابانی ایران این نتیجه حاصل شده است که توسعه اکوتوریسم پایدار در این نواحی علی‌رغم وجود منابع بالقوه، به علت نبود زیرساخت‌ها و امکانات لازم، تاکنون حتی در سطوح اولیه رخ نداده است. در حالی که کشور امارات با وجود اینکه از لحاظ غنای منابع و پتانسیل‌ها نسبت به ایران برتری قابل توجهی ندارد، به دلیل سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی مناسب و فراهم آوردن امکانات و زیرساخت‌های لازم، در توسعه اکوتوریسم پایدار بیابانی موفق عمل کرده است. در پایان، عدم سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی کارآمد، نبود زیرساخت‌های مناسب و عدم سرمایه‌گذاری و تخصیص بودجه و توجه خاص به مناطق بیابانی و کویری به عنوان بخشی از سرمایه‌های اکوتوریستی کشور، از دلایل عدم توسعه اکوتوریسم پایدار در این نواحی تشخیص داده شده است و در پایان راهکارها و پیشنهادهایی برای بهره‌برداری بهینه از منابع کویری و بیابانی کشور به منظور توسعه اکوتوریسم پایدار ارائه گردیده است.

واژگان کلیدی: جاذبه‌های گردشگری، منابع کویری، اکوتوریسم پایدار، سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی.

۱- استادیار دانشگاه تهران

۲- کارشناس ارشد برنامه‌ریزی گردشگری

۳- Fennel

۴- Weaver

۱- مقدمه

بخش بسیار بزرگی از کشور ایران را صحاری و کویرهایی همچون کویر مرکزی ایران، کویر لوت و سایر کویرهای کوچک و بزرگ با اسامی مختلف تشکیل داده است. اگر چه صحاری و کویرهای ایران همانند کویرهای سایر نقاط جهان از لحاظ پوشش گیاهی و جانوری و سایر عوامل محیطی در قیاس با مناطق مرطوب در تنگنا می‌باشند اما وجود آثار تاریخی و فرهنگی، اوضاع خاص اقلیمی و گونه‌های خاص گیاهی و جانوری، این مناطق را از بسیاری جهات قابل توجه ساخته است. صنعت اکوتوریسم در کویر امروزه به شکل فزاینده‌ای در ابعاد جهانی در حال توسعه است زیرا از یک سو خود را با نیازهای در حال رشد گردشگران مبنی بر ارزش‌های نمادین از قبیل تازگی، خطرپذیری، راحتی کمتر، خلاء و فضا، آرامش و سکون، احساس، نیاز به تجربه، بدویت و بازگشت به اصل، وفق داده است و از سویی دیگر، به عنوان مناسب‌ترین مکانیسم توسعه پایدار برای مناطق کویری و بیابانی قلمداد می‌شود. بدون شک شناخت و توجه به رشد و توسعه اینگونه اراضی نه تنها باعث رشد و توسعه آنها شده، بلکه زمینه را جهت ایجاد زیرساخت‌های توسعه صنعت گردشگری و در پی آن رشد صنایع وابسته به این صنعت و در نهایت رشد و توسعه در سطح ملی و تأمین منابع مالی جهت رشد سایر مناطق را فراهم می‌آورد. به نظر می‌رسد که با توجه به تغییراتی که در علایق و انگیزه‌های گردشگران کنونی ایجاد شده است، بیابان‌ها و کویرها مناطقی خواهند بود که در آینده بازار بیشتری از گردشگران طبیعت را به خود اختصاص خواهند داد. به جرأت می‌توان گفت از میان تمام منابع طبیعی موجود در ایران تنها نمونه‌ای که به علت بکر بودن و کمیابی قابلیت رقابت در سطح جهانی با بازارهای معتبر را دارد، کویرها و بیابان‌ها هستند. از طرفی از آنجا که هرگز نمی‌توان این مناطق را به کلی از بین برد و یا برای اهداف کشاورزی به طور کامل آنها را بارور ساخت می‌توان گفت توسعه اکوتوریسم در این نواحی می‌تواند راهی برای مقابله با تخریب اراضی مناسب و احیای فعالیت‌ها و استفاده از طبیعت به جای زدودن و حذف آنها باشد. بنابراین، این مقاله بر آن است که در یک بررسی تطبیقی به تبیین جاذبه‌ها و پتانسیل‌های اکوتوریستی مناطق کویری و بیابانی ایران بپردازد و با بررسی برنامه‌های ایران در زمینه اکوتوریسم بیابانی و مقایسه آن با برنامه‌های مشابه در کشور امارات متحده عربی، راهکارهای توسعه پایدار این شاخه از اکوتوریسم در ایران را مورد مطالعه قرار دهد.

۲- پیشینه و مبانی نظری پژوهش

گردشگری در کویر در مقایسه با گردشگری در دیگر مقاصد از جمله کوهستان‌ها، شهرها یا بناهای تاریخی نسبتاً دیر شروع شد. یک دلیل فقدان زیربنای لازم و نیز تصورات و خطرات مرتبط با کویر بود. از اواخر قرن بیستم به بعد گردشگری در کویر به عنوان نوع خاصی از گردشگری در جهان مطرح شد و کم‌کم مورد توجه قرار گرفت. برگزاری تورهای عظیم گردشگری کویر، سازماندهی مناطق کویری، ایجاد تسهیلات گردشگری در این مناطق و بهره‌برداری از جاذبه‌های طبیعی این مناطق در جهت اکوتوریسم کویر سالانه درآمدهای زیادی را نصیب کشورهای می‌کند که از این جاذبه طبیعی بهره‌مندند و در این زمینه سرمایه‌گذاری کرده‌اند (لاونیر^۱، ۱۹۹۹: ۳۴).

از لحاظ علمی، گردشگری کویری زیرشاخه‌ای از اکوتوریسم است که امروزه به شکل چشم‌گیری در جهان در حال گسترش است؛ اما، شاید به خاطر جوان بودن این شاخه از اکوتوریسم، پژوهش‌ها و تحقیقات علمی در این زمینه به اندازه دیگر گونه‌های گردشگری نبوده است. از اواخر قرن بیستم تحقیقات کویر و بیابان برای کسانی که علاقه‌مند به حوزه‌های زمین‌شناسی، زیست‌شناسی، فرهنگ و مذهب در نواحی کویری بودند، جذابیت زیادی پیدا کرد. بعضی از این تحقیقات به صورت انفرادی انجام شده و پاره‌ای دیگر از این مطالعات حاصل تلاش‌ها و پژوهش‌های سازمان‌ها و نهادهایی است که در حوزه کویر و گردشگری کار می‌کنند. با این حال در ادبیات گردشگری منابع کمی را می‌توان یافت که به کویر به عنوان محیط گردشگری نگریسته باشند. بسیاری از انجمن‌های آکادمیک مربوط به اقتصاد گردشگری نیز، بر یک کشور یا منطقه خاص متمرکز شده‌اند. در واقع ادبیات آکادمیک در زمینه کویرگردی و بیابان‌گردی بسیار اندک است. هر چند مواردی از گردشگری در نواحی کویری عمدتاً در مباحث توریسم پایدار و اکوتوریسم به چشم می‌خورد، اما در ادبیات اکوتوریسم هم عموماً تمرکز بر اثرات گردشگری در سطح محلی است و پژوهشگران در این حوزه بیشتر توجه خود را معطوف به انواع توسعه مختص محیط‌های خاص کرده‌اند. این امر می‌تواند به این خاطر باشد که مسائل و چالش‌های گردشگری در حوزه اکوتوریسم بیشتر مربوط به مکان و بافتی است که گردشگری در آن اتفاق می‌افتد و از آنجا که کویرها و بیابان‌ها عمدتاً جزو مناطق دورافتاده و دور از دسترس تلقی می‌شوند، پژوهش عمده‌ای در مورد ارزش‌های اکوتوریستی مناطق کویری به طور عام صورت نگرفته است. در میان ادبیات عظیم گردشگری نیز بیشترین تأکید بر بیابان‌زدایی و نیز بر تکرار اثرات منفی که گردشگران می‌توانند بر نواحی حاصلخیز و سرسبز داشته باشند بوده است (ترمبلای^۲، ۲۰۰۶). استرالیا، الجزایر، نامیبیا و آمریکا از جمله کشورهایی هستند که در زمینه مطالعات

۱- Lavenir

۲- Tremblay

اکوتوریسم و حفاظت از اکوسیستم‌های کویری و بیابانی گام‌های مؤثری برداشته‌اند (مابوندا^۱، ۲۰۰۴).

به علت گسترش روز افزون بیابان‌زایی در جهان و لزوم ایجاد برنامه‌هایی برای توسعه پایدار در مناطق خشک و بیابانی برای مقابله با این پدیده، در سال ۲۰۰۲، سال جهانی اکوتوریسم، سمیناری در الجزایر با موضوع توسعه پایدار اکوتوریسم در مناطق بیابانی برگزار شد. در طول این سمینار ۲۳ گزارش و مطالعه موردی بررسی و به بحث گذاشته شد. مطالعات موردی ۳ رویکرد عمده را دنبال می‌کرد (برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد/ سازمان جهانی گردشگری ملل متحد^۲، ۲۰۰۲):

- ۱- برنامه‌ریزی و سازماندهی اکوتوریسم در مناطق بیابانی و چالش پایداری.
- ۲- توسعه محصول، بازاریابی و گسترش پایداری در محصولات.
- ۳- ارزیابی هزینه‌ها و منافع اکوتوریسم برای اطمینان از اینکه به گونه‌ای برابر بین همه ذی‌نفعان تقسیم می‌شود.

نتایج اصلی به دست آمده از این سمینار، به صورت زیر خلاصه شده است:

- کویرها و بیابان‌ها پتانسیل زیادی برای توسعه اکوتوریسم دارند و این توسعه باید با در نظر گرفتن معیارهای پایداری باشد.
- گردشگری بیابانی به دلیل میراث طبقه‌بندی نشده و حفاظت نشده و ساکنان خاص این مناطق باید به عنوان یک فعالیت مجزا که متفاوت از انواع دیگر اکوتوریسم است مورد توجه قرار گیرد و تعریف کاملی از اکوتوریسم که در آن خصوصیات مناطق خاصی چون کویرها و بیابان‌ها مد نظر قرار گرفته باشد، ارائه شود.
- هر گونه تصمیمی جوامع محلی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و بنابراین آنها باید در فرآیند تصمیم‌گیری مشارکت داشته باشند و مکانیسم این مشارکت باید برای توسعه‌دهندگان خارجی و جامعه محلی یکسان باشد.
- به منظور اطمینان از همکاری و مشارکت ذی‌نفعان دولتی لازم است که مکانیسمی ملی اتخاذ شود و نیز در صورتی که کشوری بخواهد گردشگری پایدار را توسعه دهد توافقات سیاسی نیز لازم است.

به منظور مطالعه اکوتوریسم و فرصت‌های توسعه آن در نواحی کویری و بیابانی ضرورت دارد که مفاهیم اصلی و عوامل مؤثر آن با رویکردی علمی مورد بررسی قرار گیرد.

۱- Mabunda

۲- UNEP/UNWTO

۲-۱ - جاذبه

مطالعات انجام شده گویای این مطلب است که جاذبه‌های طبیعی سهم برجسته‌ای در توسعه توریسم و گردشگری ایفاء می‌کنند؛ اما، باید توجه داشت که اساساً جاذبه گردشگری با منبع گردشگری تفاوت دارد. منابع گردشگری در یک مقصد گردشگری در واقع مبین پتانسیل‌های آن مقصد در توسعه گردشگری هستند که به صورت بالقوه طبیعی و یا انسان ساخت موجودند؛ اما، اگر قرار است این منابع به عنوان جاذبه‌های گردشگری^۱ مطرح شوند، بایستی تمام معیاری‌های مشخص و ضروری را دارا و به صورتی اصولی سازماندهی شده باشند. بر اساس نظر گان^۲ ممکن است منابع زیادی وجود داشته باشد که مجذوب‌کننده باشند؛ اما، تا توانایی جذب گردشگر را نداشته باشند در این وضعیت آنها به طور کارکردی جاذبه نیستند. گان معتقد است که جاذبه‌ها مبین مهمترین دلایل برای مسافرت به مقصدهای گردشگری می‌باشند. جاذبه‌های طبیعی پایه‌گذار نوعی خاص از گردشگری مبتنی بر طبیعت است که به آن اکوتوریسم اطلاق می‌شود (گان، ۱۹۹۳: ۵۷). در واقع، چنانچه منابع گردشگری را مترادف مواهب و ذخایر طبیعی و خدادادی بدانیم که انسان در خلق و ایجاد آنها نقش نداشته است و جاذبه یا محصول گردشگری را نتیجه اعمال مدیریت، بهره‌گیری از تکنولوژی و سرمایه‌گذاری بر روی منابع به منظور پاسخ به نیازهای فراغتی و گردشگری شهروندان و متقاضیان بدانیم، آنگاه جاذبه‌ها مترادف با منابع مهیا و بالفعل به لحاظ گردشگری است (ضیایی، ۱۳۸۳).

۲-۲ - اکوتوریسم پایدار

اکوتوریسم شکل پایدار گردشگری مبتنی بر منابع طبیعی است که به طور عمده بر دو فاکتور «کسب تجربه در طبیعت» و «یادگیری در مورد طبیعت» تأکید می‌نماید (فیل، ۱۳۸۳: ۷۲). شکل بهینه از هر گونه گردشگری شکلی است که با در نظر گرفتن اصول پایداری توسعه یابد. اکوتوریسم نیز از این قاعده مستثنی نیست و توجه به اصل پایداری یک عامل اساسی در توسعه این نوع از گردشگری است. بنابراین، طبق تعریف هال می‌توان گفت: اکوتوریسم پایدار آن نوع از گردشگری است که از نظر اکولوژیکی پایدار باشد؛ یعنی، به نیازهای فعلی اکوتوریست‌ها پاسخ دهد و به حفظ و بسط فرصت‌های اکوتوریستی برای آینده بپردازد و به جای صدمه زدن به اکولوژی در جهت پایداری تلاش نماید (هال^۳، ۱۹۹۹: ۲۳۳).

یکی از اصول توسعه پایدار در مناطق طبیعی حفاظت از منابع و جلوگیری از تخریب و کاهش ارزش‌های آنهاست. منابع طبیعی از اصلی‌ترین دارایی‌های یک سایت اکوتوریستی هستند؛ بنابراین، برای حفاظت از این منابع لازم است که مدیریت درست و اصولی صورت گیرد. ارزیابی ظرفیت تحمل، اولین گامی است که برای پیشگیری از اثرات

۱- Tourist Attractions

۲- Gunn

۳- Hall

منفی اکوتوریست‌ها برداشته شده، مانع تحمیل تغییرات غیرقابل کنترل بر مکان اکوتوریستی می‌شود. در مبحث مدیریت منابع بعد اکولوژیکی ظرفیت تحمل مورد توجه قرار می‌گیرد. در این بعد به ظرفیت محیط زیست در سازگاری با اثرات گردشگری و اکوتوریسم توجه می‌شود. گیاهان، خاک، آب، هوا و سایر اجزای اکوسیستم‌ها، هم به تنهایی و هم در ارتباط با سایر اجزای اکوسیستم و گونه‌های زیستی در این بعد مورد توجه قرار می‌گیرند. اکوسیستم‌های در معرض خطر شاخص مهمی در مدیریت منابع گردشگری است. این شاخص بر این اساس استوار است که هر چه گونه‌های جانوری کمیاب‌تر باشند، در نظر گردشگران جذاب‌ترند و بنابراین، چنین گونه‌های کمیابی بیشتر در معرض خطر بوده و آسیب‌پذیرتر خواهند بود. بنابراین، ضروری است که به کنترل و مراقبت از اکوسیستم‌ها و گونه‌های جانوری در حال انقراض و در معرض خطر نابودی پرداخت، که این اقدام هم به خاطر محافظت از خود آن‌ها و هم به خاطر حفظ و حمایت از صنعت گردشگری صورت می‌گیرد که به وجود آن‌ها بستگی دارد (سازمان جهانی گردشگری، ۱۳۸۰: ۳۲).

۳-۲- سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی

سیاست‌گذاری عمومی دولت در درجه اول و بیش از هر چیز یک فعالیت سیاسی است که ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه و همچنین ساختار صوری دولت و دیگر ویژگی‌های نظام سیاسی در آن اثر می‌گذارند. می‌توان گفت سیاست عمومی در واقع آن چیزی است که دولت‌ها تصمیم به انجام دادن یا انجام ندادن آن می‌گیرند. بنابراین، سیاست عمومی گردشگری عبارت از باید‌ها و نبایدها و تصمیمات دولت در مورد مسئله گردشگری است. هر تصمیمی که دولت در این راستا بگیرد برای عملی شدن نیازمند برنامه‌ریزی مناسب است (هال، جنکینز، ۱۳۸۲: ۱۸ و ۳۵). اساساً پدیده گردشگری به عنوان حرکت گسترده و پیچیده‌ای تلقی می‌شود که طیف وسیعی از عناصر را در بر گرفته و بنا به واقعیت‌های جغرافیایی در محیط‌های گوناگون به اشکال و حالات خاص در می‌آید و در واقع همین حالات و اشکال می‌باشد که مورد توجه صاحب‌نظران و برنامه‌ریزان قرار می‌گیرد. با توجه به گستردگی این صنعت، برنامه‌ریزی برای گردشگری در هر سطحی که باشد، لازم است آمیزه‌ای باشد که ملاحظات ملی، اقتصادی و اجتماعی هر سرزمینی در آن رعایت گردد و با توجه با ارتباط ناگسستنی این صنعت با بسیاری از سازمان‌ها و دوایر و وزارتخانه‌ها، تشکیلات دولتی نقش برجسته‌ای را در تدوین و تعیین استراتژی‌ها و اجرای سیاست‌های مرتبط با گردشگری ایفاء می‌نمایند و در واقع نقش دولت‌ها زمانی آشکارتر می‌گردد که این حرکت از نظر تئوریک فاصله گرفته و از ابعاد اجرایی و هماهنگی برخوردار گردد. برنامه‌ریزی گردشگری صرفاً به فرمول در آوردن برنامه‌ها و طرح‌ها برای آینده نیست بلکه شامل نحوه انجام آن به صورت بدون آسیب نیز می‌شود (منشی‌زاده، ۱۳۷۶: ۸۹).

۴-۲- کویر و بیابان

کویر یکی از عارضه‌های طبیعی سطح زمین است که با توجه و بهره‌برداری بهینه می‌توان آن را به یک جاذبه گردشگری تبدیل کرد. کویر با بیابان فرق می‌کند؛ بیابان به بخشی از مناطق خشک می‌گویند که بارندگی کمتر از ۵۰ میلیمتر در سال دارد و ممکن است چند سال در آن باران نبارد، کم آبی و تبخیر شدید و پوشش گیاهی بسیار ضعیف از مشخصات این مناطق است؛ اما، کویر زمین‌های رسی پف کرده، با شوری و نمک بسیار شدید است که گیاهان در آن نمی‌توانند رشد نمایند. در بعضی از آنها که شوری کمتر است، امکان رشد گیاهانی مانند گز، شور و تاق که در برابر املاح نمکی مقاوم هستند فراهم می‌شود. لذا، کویر معمولاً زمین‌هایی با شوری بالا و بدون گیاه است که به آن نمک‌زار نیز گفته می‌شود (کردوانی؛ ۱۳۸۶: ۹). رشد سریع گردشگری در دهه‌های اخیر همراه با تنوع بوده است؛ هم از لحاظ جغرافیایی و هم از لحاظ بخش‌ها و محصولات گردشگری. مقاصد کویری نیز در این فرآیند ایجاد تنوع نقش داشته‌اند و منجر به توجه بیشتر و تأکید بر توسعه گردشگری در نواحی کویری شده‌اند.

۳- چارچوب نظری

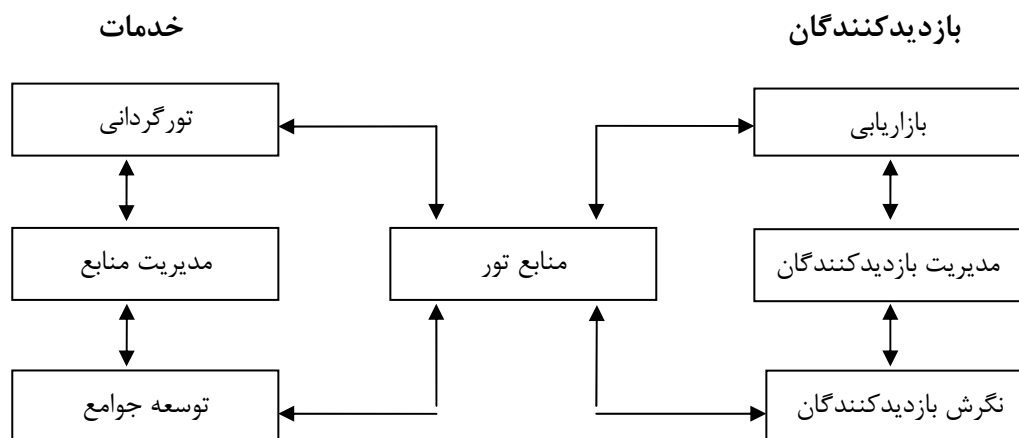
طبق نظر ویور^۱ کویرها و نواحی بیابانی به عنوان منابع طبیعی شناخته شده‌اند و سرمایه‌گذاری بر روی این منابع و ایجاد جاذبه‌های اکوتوریستی همواره به عنوان یکی از چالش‌های مدیران این عرصه مطرح بوده است. ویور منابع قابل بهره‌برداری در نواحی کویری و بیابانی را به دو دسته منابع طبیعی، منابع فرهنگی و انسان ساخت تقسیم کرده است و معتقد است پوشش گیاهی و جانوری در نواحی کویری عموماً نوعی خاص و بکر را شامل می‌شود که خود را با شرایط سخت کویر وفق داده‌اند و نیز جاذبه‌های فرهنگی مثل سنت‌های خاص مناطق کویری، آداب و رسوم، شتر سواری و تورهای کویری از ویژگی‌های خاص اکوتوریسم بیابانی هستند (ترمبلای^۲، ۲۰۰۶: ۳۵). ویور معتقد است اکوتوریسم کویری و بیابانی در کشورهای رشد و توسعه داشته که در آن‌ها دولت تمایل به سازماندهی نواحی کویری و بیابانی به عنوان نواحی ارزشمند برای حفاظت یا توسعه گردشگری را دارند. وی از مقاصد کویری که در آن‌ها اکوتوریسم به خوبی مدیریت، سازماندهی و بازاریابی شده است و دولت در فرآیند سیاست‌گذاری کلان، توسعه اکوتوریسم در این نواحی را به طور جدی دنبال کرده است، به عنوان مقاصد بالا رده یاد می‌کند. این نواحی عموماً شناخته شده هستند و شمار زیادی از گردشگران خارجی را جذب می‌کنند؛ اما، مقاصد پایین رده مقاصد کویری هستند که منابع و جاذبه‌ها در آن‌ها به صورت اصولی مدیریت نشده‌اند و در معرض خطر نابودی قرار دارند. از طرفی، کمتر شناخته شده‌اند و بیشتر گردشگران بومی و متعلق به نواحی اطراف را جذب می‌کنند. ویور بر این عقیده است که نواحی که مدیریت مناسب در آن‌ها صورت نمی‌گیرد عمدتاً

۱- Weaver

۲- Tremblay-

متحمل خسارات زیادی می‌شوند و منابع پایه در آن‌ها در معرض نابودی قرار می‌گیرد (ویبور^۱، ۲۰۰۱: ۲۶۱).

اکوتوریسم در جهان همواره با یک چالش عمده و اساسی روبرو بوده است و آن مسئله پایداری و چگونگی استفاده بهینه از منابع طبیعی است؛ به گونه‌ای که کمترین آسیب را برای آن منابع و نیز جوامع محلی داشته باشد. یکی از عمده‌ترین نظریاتی که در این راستا مطرح شده، نظریه فنل در مورد گردشگری پایدار با تأکید بر منابع طبیعی است. فنل در واقع چارچوبی را ارائه می‌دهد که شامل ۶ عنصر عمده برای توسعه اکوتوریسم پایدار است. این ۶ عنصر در ارتباط با یکدیگر و نیز منابع طبیعی قابل بهره‌برداری عمل می‌کنند. نمودار (۱) این چارچوب را نشان می‌دهد. بر اساس این مدل اکوتوریسم عمدتاً متکی بر عوامل مهمی چون گردشگران، کالاها و خدمات ارائه شده به آنان، مدیریت منابع^۲، تورگردانی^۳ و توسعه جامعه محلی^۴ است. فنل این موارد را در دو بخش تقسیم‌بندی می‌کند. بخش بازدیدکنندگان و بخش خدمات؛ بخش بازدیدکنندگان مربوط به چگونگی جذب، حفظ و کنترل تعداد بازدیدکنندگان سایت‌های طبیعی و نیز تحقیقات بازار برای درک پتانسیل‌های بازار و ویژگی‌های بازدیدکنندگان است و شامل بازاریابی^۵، مدیریت بازدیدکنندگان^۶، نگرش بازدیدکنندگان^۷، بخش خدمات که به عرضه محصول اکوتوریسم مربوط می‌شود، شامل فعالیت‌های تورگردانی، مدیریت منابع و مشارکت و توسعه جامعه محلی است.

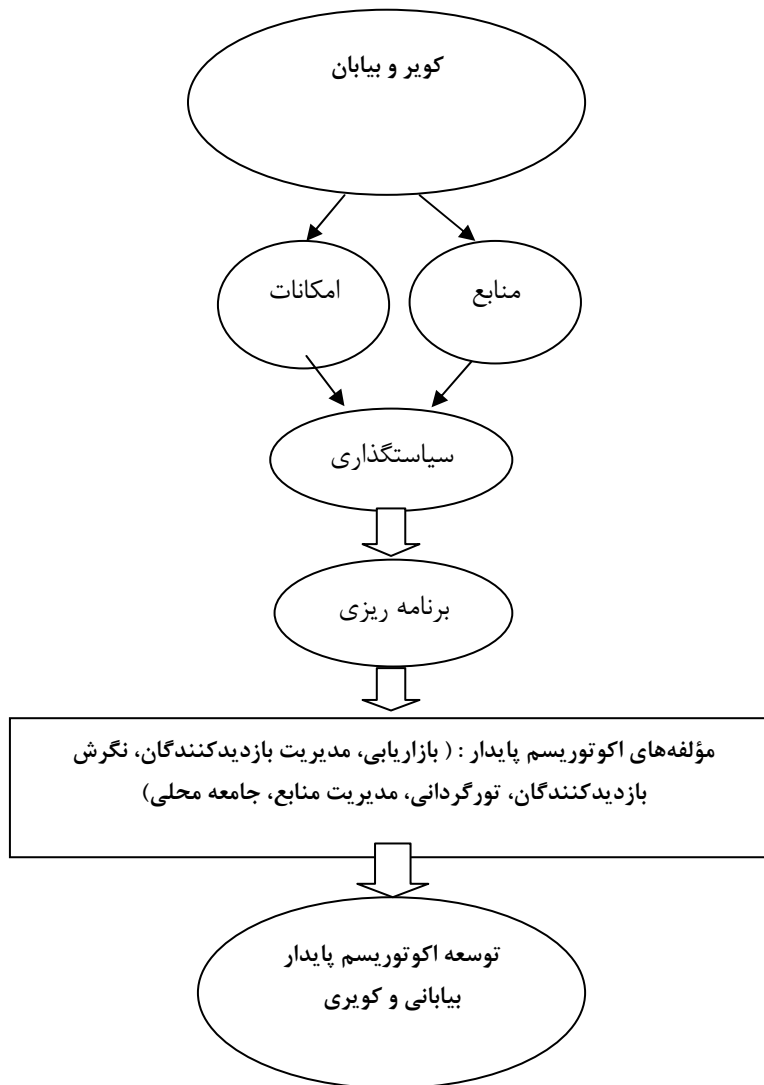

نمودار (۱) مدل اکوتوریسم پایدار فنل (فنل، ۲۰۰۳: ۲۳)

- ۱- Weaver
- ۲- Resource Tour
- ۳- Tour Operation
- ۴- Community Development
- ۵- Marketing
- ۶- Visitor Management
- ۷- Visitor Attitude

۴-مدل پژوهش

بر اساس آنچه گفته شد، می‌توان به مدلی کلی برای این پژوهش دست یافت. بر مبنای این مدل جاذبه‌های گردشگری در نواحی کویری و بیابانی در صورتی مهیا و کاربردی می‌شود که منابع و امکانات موجود در این نواحی با سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی مناسب و مطابق با اصول توسعه پایدار اکوتوریسم، مورد بهره‌برداری قرار گیرند و در نهایت با توسعه مؤلفه‌ها و شاخص‌های اکوتوریسم در کویر به صورت محصول گردشگری کویر به بازدیدکنندگان عرضه شوند.

نمودار (۲) مدل تحلیلی پژوهش

۵- روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش، به منظور توصیف و تبیین اکوتوریسم کویر، از روش تطبیقی استفاده شده است. رویکرد تطبیقی در گردشگری در بین همه کشورها مفید تشخیص داده شده است و تقریباً همه سیاست‌گذاران اعم از خصوصی و دولتی از آن بهره برده‌اند و معمولاً نوع مدیریت‌های خود را با این رویکرد تعیین می‌کنند. در این رویکرد، به مقایسه شرایط، عوامل و مزیت‌های نسبی محل‌های بالقوه برای توسعه گردشگری پرداخته می‌شود و از تجربه‌های مشابه و موفق نیز به طور نسبی استفاده می‌شود، چرا که رویکرد تطبیقی به تعمیم شرایط مشابه نیز اشاره می‌کند. تعمیم نیز می‌تواند در بطن خود منجر به فرمول‌بندی اصول و ارائه مدل‌های اقتصادی امکان‌پذیر برای برنامه‌ریزی توسعه صنعت گردشگری شود (حیدری چپانه، ۱۳۸۷: ۸۳). برای دستیابی به اهداف این پژوهش تطبیقی، کشور امارات برای مقایسه با ایران در زمینه برنامه‌ها و فعالیت‌های توسعه گردشگری بیابانی انتخاب شده است زیرا این کشور یکی از کشورهای فعال در اکوتوریسم بیابانی است و در گزارش وب سایت مقاصد تفریحی جهان که عمده‌ترین مقاصد گردشگری کویر و بهترین تورهای کویر در جهان در آن معرفی شده است از مقاصد هم‌چون هند، امارات، استرالیا، آمریکا، مصر، آفریقای جنوبی، عربستان، قطر، عمان و چین به عنوان مهم‌ترین مقاصد گردشگری کویر در جهان نام برده شده که در این میان از تورهای کویرگردی و سافاری‌های دبی و ابوظبی در امارات به عنوان یکی از بهترین و جذاب‌ترین تورهای گردشگری کویری و بیابانی در جهان یاد شده است (وبگاه Holiday Destinations، ۲۰۰۹). حوزه مورد مطالعه در این پژوهش را پنج منطقه عمده کویری و بیابانی ایران شامل کویر مرکزی، کویر کوچک (مسیله)، کویر ریگ جن، کویرها و بیابان‌های اطراف طبرس و یزد و کویر لوت، در بر می‌گیرد که با دو حوزه کویری و بیابانی عمده در کشور امارات عربی متحده شامل نواحی کویری و بیابانی حومه شیخ‌نشین دبی و مناطق کویری و بیابانی حومه شیخ‌نشین ابوظبی؛ مقایسه شده‌اند. داده‌های این پژوهش از نوع توصیفی و ثانوی است. برای پیشبرد این پژوهش، ضمن مراجعه به پایگاه‌های اطلاع‌رسانی معتبر از جمله وب سایت سازمان جهانی گردشگری، انجمن جهانی اکوتوریسم و مطالعه اسناد، مدارک و مقالات معتبر، به بررسی سیاست‌ها و برنامه‌های جهانی در حوزه اکوتوریسم پایدار به صورت عام و اکوتوریسم کویر به طور خاص پرداخته شده است؛ برای مطالعه کویرهای ایران و برنامه‌های کویرگردی در این کشور، به اسناد و مدارک سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، سند ملی طبیعت گردی، طرح جامع مطالعات کویر و بیابان در ایران و مقالات و وب سایت‌های معتبر در زمینه اکوتوریسم بیابانی و نیز سازمان‌ها و مؤسسات ترتیب‌دهنده تورهای کویری، مراجعه شده و داده‌ها و اطلاعات لازم جمع‌آوری گردیده است. اطلاعات لازم در خصوص کویرها و بیابان‌های امارات و برنامه‌های این کشور برای توسعه اکوتوریسم بیابانی نیز با استفاده از مقالات، گزارش‌ها و وب‌سایت‌های معتبر این کشور و نیز گزارش‌ها و آمار سازمان جهانی گردشگری و انجمن جهانی اکوتوریسم در مورد فعالیت‌های آن، به دست آمده است.

۶- یافته‌های پژوهش

برای بررسی چگونگی توسعه اکوتوریسم در نواحی کویری و بیابانی مورد مطالعه براساس مدل تحلیلی پژوهش، ابتدا اهم سیاست‌ها و برنامه‌های دو کشور ایران و امارات از بدو عضویت در کنوانسیون جهانی بیابان‌زدایی (UNCCD^۱) تا کنون مورد ارزیابی قرار گرفته است. داده‌ها گویای آن است که میزان توجه به توسعه اکوتوریسم بیابانی در سیاست‌ها و برنامه‌های امارات مشهودتر از ایران است. در (جدول ۱ و ۲) این امر به طور خلاصه بیان شده است.

در برنامه‌های مبارزه با بیابان‌زایی در کشور امارات به توسعه اکوتوریسم در این نواحی توجه ویژه شده است؛ در حالی که در سیاست‌های بیابان‌زدایی ایران به اکوتوریسم توجه شایانی نشده است.

در حوزه برنامه‌ریزی برای توسعه اکوتوریسم بعد از بررسی منابع طبیعی و انسان ساخت موجود در نواحی کویری و بیابانی دو کشور، عواملی نظیر مدیریت منابع، بازاریابی، نگرش بازدیدکنندگان، مدیریت بازدیدکنندگان، تورگردانی و جامعه محلی بررسی و نتایج زیر حاصل شده است:

در بعد **منابع طبیعی**، شاخص‌های پوشش گیاهی، پوشش جانوری و دیگر عوارض طبیعی در مناطق کویری و بیابانی حوزه مطالعه در ایران و امارات بررسی و ارزیابی شده است. **عوارض طبیعی** چون کلوت‌ها یا یاردانگ‌ها^۲، تپه‌های ماسه‌ای، اشکال مختلف کویری، کویرهای پف کرده نمکی، بیابان‌های سنگ‌فرشی، نبکاها^۳، چال‌ها، تخت‌ها، دشت‌ها، دریاچه‌ها از جمله عارضه‌های طبیعی موجود در مناطق کویری و بیابانی ایران است (یاوری، ۱۳۸۱). اما بررسی مطالعات ژئومورفولوژیک نواحی کویری و بیابانی امارات نشان می‌دهد که در نواحی کویری و بیابانی امارات تنوع عوارض طبیعی کمتر است (عبدالفتاح^۴، ۲۰۰۹). از طرفی در پارک ملی کویر ایران به عنوان یک نمونه از زیست‌گاه‌های کویری کشور که تقریباً انواع گونه‌های گیاهی و جانوری موجود در سایر نواحی کویری و بیابانی ایران در این منطقه موجود است، ۳۵۵ گونه ثبت شده گیاهی و ۲۳۴ گونه ثبت شده جانوری (شامل پستانداران، پرندگان، خزندگان و ماهی‌ها) وجود دارد (سازمان حفاظت از محیط زیست، ۱۳۸۸)؛ اما، بر اساس آمار آخرین تجزیه و تحلیل پوشش گیاهان بومی موجود در نواحی کویری و بیابانی امارات، در ربع‌الخالی ۳۷ گونه گیاه بومی ثبت شده و در المها ۸۷ گونه گیاهی بومی و ثبت شده موجود است. از لحاظ گونه‌های جانوری نیز در منطقه حفاظت شده کویری المها به عنوان یکی از مهم‌ترین ذخایر زیستی امارات متحده عربی ۱۳۳ گونه جانوری شامل ۳۳ گونه پستاندار بومی و

۱- United Nations Convention to Combat Desertification

۲- بخشی از سطح بیابان‌ها که بر اثر بادهای بسیار شدید و فرسایش آب بریده شده و به صورت تپه‌های طولی در جهت باد کشیده شده‌اند.

۳- درختان گز که با جمع شدن شن‌های روان در دورشان مانند گلدان‌های بیابانی خودنمایی می‌کنند.

۴- Abdelfattah

۱۰۰ پرنده مهاجر و بومی ثبت شده است (برنامه حفاظت از بیابان دبی^۱ (DDCR)، ۲۰۰۹). از نظر آثار تاریخی نیز در نواحی کویری ایران برتری بیشتری به چشم می‌خورد به طوری که علاوه بر وجود آثار تاریخی در شهرهای حاشیه نواحی کویری در خود نواحی کویری و بیابانی ۲۰ کاروانسرای مشخص و ثبت شده وجود دارد (کاروانسراهای قلعه خرگوشی، مرنجاب، قصر بهرام، سفید آب، عین الرشید، شاه سلیمانی، دیر گچین، حوض، دلاک، علی آباد، زین الدین، شمس، رباط کریم، عباس آباد، محمدآباد، عقدا، علی آباد، قلعه سنگی، حوض سلطان، منظریه) (روزنامه اطلاعات، ۱۳۸۸). محدوده مناطق کویری و بیابانی امارات بدون در نظر گرفتن معماری تاریخی موجود در شهرهای کویری، تنها قلعه‌ها و آثار موجود در منطقه فجیره در دل مناطق کویری به عنوان عمده ترین آثار تاریخی این مناطق شناخته شده‌اند (العابد و هلیز^۲، ۲۰۰۱).

در بخش زیرساخت‌ها با در نظر گرفتن عواملی همچون **مسیرهای دسترسی، اقامتگاه‌ها، ریزورت^۳** و سایر تسهیلات موجود، بررسی نواحی کویری و بیابانی ایران نشان می‌دهد که علاوه بر اقامتگاه‌های روستایی که به صورت شخصی اداره می‌شود (به عنوان مثال در روستاهای فرحزاد، مصر و گرمه در کویر مرکزی)، دو اقامتگاه کاروانسرای (مرنجاب و قصر بهرام در کویر مسیله) و یک کمپ کویری (شهداد در کویر لوت) بارزترین امکانات اقامتگاهی هستند. در حالی که بررسی نواحی کویری و بیابانی امارات متحده عربی گویای این است که در این نواحی علاوه بر اقامتگاه‌های موجود در واحه‌ها، دو هتل مجهز در مناطق لیوا و المها و یک مهمانسرای مجهز در لیوا موجود است. علاوه بر این امارات متحده عربی در مناطق حوزه مطالعه دارای سه ریزورت مجهز کویری است (المها و باب الشمس در نواحی کویری و بیابانی دبی و قصرالعرب در نواحی کویری و بیابانی ابوظبی). از لحاظ مسیرهای دسترسی، به جز اقامتگاه شهداد که از مسیر آسفاته شهداد- نهبندان قابل دسترسی است، مسیر دسترسی به اکثر نواحی کویری و بیابانی ایران و اقامتگاه‌های موجود در آنها عمدتاً خاکی و آسفالت نشده است. دو منطقه عمده کویری و بیابانی امارات متحده عربی یعنی لیوا و المها مسیرهای دسترسی مناسبی دارند به طوری که بزرگراه بزرگی که به شهر ابوظبی منتهی می‌شود از وسط واحه لیوا و نزدیک اراضی کویری و بیابانی می‌گذرد. المها منطقه کویری حفاظت شده دبی نیز مرتبط با بزرگراهی است که تا فرودگاه دبی ۶۰ کیلومتر فاصله دارد (گروه امارات، ۲۰۰۶). از لحاظ سایر تسهیلات نیز در مناطق مورد مطالعه در ایران نواحی که اقامتگاه دارند عمدتاً برخوردار از آب، برق و تسهیلات عمومی هستند که این امکانات در کمپ کویری شهداد به معیارهای استاندارد نزدیک‌تر است و این کمپ از لحاظ امنیتی از حفاظت نیروی انتظامی نیز برخوردار است؛ اما، در مقابل این تسهیلات در نواحی مورد مطالعه در

۱- Dubai Desert Conservation Reserve (DDCR)

۲ - Al Abed and Hellyer

۳- Resort: a place used for relaxation or recreation, attracting visitors for holidays or vacations

امارات وسیع تر است. بررسی امکانات اقامتگاه‌ها و ریزورت‌های موجود در این نواحی نشان می‌دهد که این اقامتگاه‌ها علاوه بر استانداردها و امکانات مجهز رفاهی عموماً برخوردار از آب، برق و تسهیلات عمومی، استخر، ویلا، سیستم تهویه، تلویزیون، تلفن ماهواره‌ای، نیروی پزشکی و امداد، ایستگاه‌های سوخت‌رسانی و ... است (دانستون^۱، ۲۰۰۷). نظیر این امکانات در مناطق کویری و بیابانی ایران مشاهده نمی‌شود.

اما از لحاظ برنامه‌ریزی برای توسعه اکوتوریسم پایدار بیابانی از بررسی فعالیت‌های دو کشور و طبقه‌بندی یافته‌ها بر اساس مؤلفه‌های اکوتوریسم پایدار در مدل تحلیلی این پژوهش، جدول (۳) به دست آمده است:

بازاریابی: در بخش بازاریابی گردشگری در نواحی کویری با بررسی فعالیت‌های ایران در نمایشگاه‌های بین‌المللی و نیز تبلیغاتی که در راستای توسعه اکوتوریسم در نواحی بیابانی و کویری انجام شده است از یک سو و اهم فعالیت‌های بازاریابی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری به طور عام و کمیته ملی طبیعت گردی به طور خاص بر اساس سیاست‌های سند ملی طبیعت گردی ایران می‌توان دریافت که با وجود پتانسیل‌های موجود در مناطق کویری ایران، هنوز هم فعالیت‌های کافی برای شناسایی دقیق بیابان‌ها و کویرهای ایران و معرفی جاذبه‌های گردشگری آن‌ها به عمل نیامده است (شرکت تحقیقات آب و انرژی، ۱۳۸۶). از لحاظ تبلیغات مجازی نیز وضع به همین منوال است؛ هنوز یک وب سایت معتبر که جاذبه‌های کویری و بیابانی ایران را به زبان‌های بین‌المللی تبلیغ کند وجود ندارد؛ حتی، وبگاه بیابان‌ها و کویرهای ایران (www.irandeserts.com) که به عنوان تنها مرجع اطلاع‌رسانی در زمینه کویر و بیابان در ایران فعالیت دارد و خبرها و مطالب آن به صورت روزانه در اختیار عموم قرار می‌گیرد، هنوز فاقد بخشی به زبان انگلیسی است. به این ترتیب، اطلاع‌رسانی مجازی در این زمینه نیز تنها منحصر به داخل کشور می‌شود. به علاوه، تبلیغات رسانه‌ای برای کویرها و بیابان‌های کشور به صورت جداگانه و انحصاری با تمرکز بر منابع گردشگری موجود در هر کدام از این نواحی تاکنون صورت نگرفته است. تبلیغات در مبادی ورودی و فرودگاه‌ها هم که می‌تواند نقش زیادی در آشناسازی گردشگران داشته باشد ضعیف است. اما کشور امارات در بازاریابی و تبلیغات اکوتوریسم کویر در سال‌های اخیر فعال عمل کرده است. راه‌اندازی وب سایت‌های مختلف و ارائه پکیج‌های متنوع تورهای کویر، و از همه مهم‌تر فعالیت‌های گسترده تبلیغاتی، تأثیر زیادی بر جذب اکوتوریست‌ها داشته است. تبلیغات مجازی یکی از روش‌های اصلی ترویج اکوتوریسم بیابانی در امارات است. شاهد این موضوع وجود وب سایت‌های متعددی است که جاذبه‌ها و برنامه‌های تورهای کویرگردی و SAFARI‌های کویر در این کشور را تبلیغ می‌کنند. این وب سایت‌ها اکثراً به زبان انگلیسی هستند و در سطحی وسیع به تبلیغ جاذبه‌های اکوتوریستی کویرها و بیابان‌های این کشور می‌پردازند. کافی است با کلید واژه‌هایی چون *Emirate desert*,

Dubai desert و یا Desert tourism in Eemirate به جستجو در شبکه مجازی اینترنت پردازیم در این صورت با ده‌ها وب سایت با موضوع تبلیغ و معرفی تورهای کویرگردی و جاذبه‌های کویرهای امارات و به خصوص نواحی بیابانی اطراف دبی مواجه می‌شویم. برخی از وب سایت‌های تبلیغات گردشگری این کشور علاوه بر زبان عربی و انگلیسی به زبان‌های اسپانیایی، آلمانی و فرانسه نیز به روز می‌شوند. از طرفی، هواپیمایی امارات به عنوان یکی از موفق‌ترین خطوط هوایی جهان در چند سال اخیر، همواره نقش مؤثری در توسعه صنعت گردشگری این کشور داشته است و در بسیاری از طرح‌های اکوتوریستی کویر در این کشور سرمایه‌گذاری کرده است که به عنوان یک نمونه خوب می‌توان به ریزورت کویری و آب معدنی المها اشاره کرد. این خط هوایی در تبلیغات خود نیز بر جاذبه‌های اکوتوریستی کویرهای امارات تمرکز جدی دارد و نقش بسیار عمده‌ای در جذب و راهنمایی گردشگران به این نواحی داشته است؛ هنگام رزرو اینترنتی بلیط‌های هواپیمایی در وب سایت این شرکت بخش ویژه‌ای در مورد جاذبه‌های امارات که کویرها و بیابان‌ها نیز جزء مهمی از آن هستند، مشاهده می‌شود (گروه امارات، ۲۰۰۶).

مدیریت منابع: در بخش مدیریت منابع برای مقایسه بهتر دو نمونه منطقه حفاظت شده در دو کشور ایران و امارات (پارک ملی کویر در ایران و منطقه حفاظت شده المها در امارات) مورد بررسی قرار گرفته است.

در مورد پارک ملی کویر در ایران بررسی دو شاخص ظرفیت تحمل اکولوژیکی و ضریب تأثیر اجتماعی گویای آن است که گونه‌های نادر و در معرض خطر در این پارک شناسایی شده‌اند و به طوری که از ۳۴ گونه پستانداران این منطقه، ۲۹ گونه جزء گونه‌های حمایت شده جهانی هستند. از جمله یوزپلنگ آسیائی، گورخر آسیائی و ... همچنین ۱۵۵ گونه پرنده که ۱۸ گونه آن حمایت شده هستند و ۳۴ گونه خزنده و ۱۱ گونه ماهی در آن به ثبت رسیده‌اند (سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۸۸). با این حال، اجرای پروژه اکتشاف نفت و ذخیره سازی گاز در قسمت‌هایی از این پارک برای مدت مدیدی مطرح است و به عنوان تهدیدی جدی برای این منطقه می‌باشد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که علی‌رغم شناسایی اکوسیستم‌های در معرض خطر، ظرفیت تحمل اکولوژیکی این منطقه شناسایی نشده است. در سال‌های اخیر، تبدیل بخش‌های بیشتری از منطقه حفاظت شده و پارک ملی کویر به پادگان و میدان مانور نظامی نیز ضربه‌های زیادی بر این اکوسیستم کویری کشور وارد کرده است.

در امارات متحده عربی ریزورت و منطقه حفاظت شده المها یکی از نمونه‌های بارز مدیریت منابع کویری در این کشور است. مرکز ذخایر حفاظت‌شده بیابانی دبی (DDCR) که در آن ریزورت و آب معدنی المها قرار دارد، منطقه‌ای است شامل ذخایر طبیعی کویرها و بیابان‌های اطراف دبی که در عضویت رسمی اتحادیه بین‌المللی حفاظت از طبیعت (IUCN)^۱ و سازمان جهانی محیط زیست قرار دارد. از جمله فعالیت‌های

۱- International Union of Conservation of Nature

موفق این منطقه حفاظت شده احیاء و حفاظت از نسل غزال عربی، انجام تحقیقات مختلف در مورد گیاهان کویری و برنامه‌های کاشت و احیای مجدد گیاهان بومی منطقه بوده است. یکی از تحقیقاتی که همواره در این منطقه انجام می‌شود، نصب دوربین‌هایی برای بررسی و ثبت دقیق تنوع زیستی DDCR و تهیه داده‌ها و اطلاعاتی در مورد نواحی آسیب‌پذیر و در معرض خطر در منطقه است. در طول سال‌های اخیر، تحقیقات وسیعی نیز در مورد اکوسیستم‌های مناطق خشک و شرایط آب و هوایی این نواحی توسط DDCR انجام شده است. DDCR با شناسایی ظرفیت تحمل اکولوژیکی این حوزه کویری تصمیم گرفت که ناحیه مورد نظر را منطقه‌بندی کند و هر منطقه به طیف خاصی از خط‌مشی‌های امنیتی و حفاظتی و فعالیت‌های مختلف تعلق گیرد. به گونه‌ای که هر کدام از این مناطق کاربری خاصی پیدا کند. به طور خلاصه این مناطق به ترتیب زیر طبقه‌بندی شدند:

منطقه ۱: برای این منطقه چهار ناحیه در نظر گرفته شده است که هر کدام تقریباً ۱۰ کیلومتر مربع مساحت دارد. در این نواحی هیچ گونه مداخله بشری وجود ندارد و تنها امکان ورود به صورت پیاده و صرفاً به منظور اهداف اکتشافی و تحقیقاتی در آنها وجود دارد. این منطقه تحت حفاظت کامل DDCR قرار دارد و در آن حیات وحش آزادانه به سر می‌برند.

منطقه ۲: نواحی اطراف و حومه منطقه کاملاً حفاظت شده، منطقه ۲ را تشکیل می‌دهند که در این نواحی دخالت بشری محدود و برنامه‌های حفاظت از بوم و حیات وحش در آن اجرا می‌شود.

منطقه ۳: سه ناحیه را در بر می‌گیرد که شامل منطقه المها است که برای اهداف توسعه با اثرات محیطی کم طراحی شده است. این نواحی و مناطقی که به منظور انجام فعالیت‌های توریستی با اثرات منفی پایین طراحی شده‌اند به صورت ریزورت اداره می‌شوند؛ در این منطقه تنها ریزورت‌هایی که با استانداردهای حفاظت محیطی ساخته شوند مجاز هستند مثل ریزورت المها.

منطقه ۴: SAFARI گردان‌ها (تورهای صحرانوردی): چهار ناحیه برای بازدیدکنندگان تفریحی در نظر گرفته شد؛ این نواحی به روی SAFARI گردان‌های دبی که رالی کویر را نیز برگزار می‌کنند زیر نظر DDCR باز است و کمپ‌های کوچک برای اقامت روزانه در ناحیه را اداره می‌کنند. ورود عمومی و نیز کویر نوردی با اتومبیل به صورت شخصی در این نواحی مجاز نیست. تنها رانندگی در منطقه ۴ زیر نظر SAFARI گردان‌ها و راهنمایان ماهر امکان‌پذیر است.

شتر و پرورش‌گاه‌های کویری: پرورش شتر یک فعالیت مرسوم در ناحیه است و پرورشگاه‌های قدیمی این مجوز را دارند که در ناحیه بمانند و به فعالیت خود ادامه دهند. این موضوع محدود به پنج پرورشگاه است و هر کدام از آنها توسط SAFARI گردان‌ها

برای شتر سواری در کویر و نیز بازدید توسط گردشگرانی استفاده می‌شوند که تمایل به آشنایی و مشاهده شیوه پرورش شتر دارند.

تورگردانی: اکوتوریسم و بازدید از منابع طبیعی به خصوص اگر این بازدید به صورت عمومی باشد و بازدیدکنندگان اکوتوریست صرف نباشند؛ بهتر است در قالب تورهای جمعی و سازماندهی شده انجام گیرد. در این تورها معمولاً از قبل آموزش‌های لازم به بازدیدکنندگان داده می‌شود و تمهیدات و تسهیلات لازم برای بازدیدها از پیش تعیین شده است. اگر قرار باشد اکوتوریسم در یک منطقه توسعه یابد، تورگردانی قوی یکی از عوامل مهم هم برای جذب اکوتوریست‌ها و هم برای حفظ اکوسیستم‌های طبیعی است وجود مؤسسات کارآمد در زمینه تورگردانی و سازماندهی تورهای کویری نقش بسزایی در رونق اکوتوریسم در این نواحی دارد. حداقل ویژگی‌هایی که این مؤسسات باید داشته باشند را می‌توان به این صورت طبقه‌بندی کرد:

- ۱- دسترسی و آشنایی با تمام مناطق کویری یک کشور؛
- ۲- داشتن دانش علمی و آموزشی کافی در زمینه تورگردانی؛
- ۳- داشتن راهنماهای آگاه، مطلع و آشنا به حداقل دو زبان رسمی (در ارتباط با اکوتوریست‌های خارجی)؛
- ۴- مهارت دسته‌بندی و قرار دادن افراد با علائق و عقاید مشابه در گروه‌های کوچک تور؛
- ۵- تجربه و دانش لازم برای رعایت اصول توسعه پایدار.

در مورد راهنما در اکوتوریسم کویر بهتر است که این افراد از ساکنان بومی باشند که اطلاعات لازم را در مورد این مناطق دارند؛ اما، ضروری است که از قبل آموزش‌هایی در مورد چگونگی انتقال اطلاعات به اکوتوریست‌ها ببینند (کاماورو^۱، ۱۹۹۶). در بخش تورگردانی به منظور بررسی فعالیت‌های تورگردانی در دو کشور ایران و امارات، برنامه‌ها و بسته‌های ارائه شده توسط تورگردانانی که در این دو کشور در زمینه برگزاری تورهای کویرگردی و SAFARI کویر فعالیت می‌کنند بررسی و مقایسه شده است. می‌توان گفت در ایران تورگردان حرفه‌ای که منحصراً در زمینه کویر کار کند کم است. یک دلیل شاید تنوع اقلیم طبیعی ایران است که تنها منحصر به کویر نمی‌شود. خدماتی که این تورگردانان فعال برگزارکننده تورهای کویر و بیابان می‌توانند ارائه دهند به صورت کلی شامل بازدید از مناظر کویری، کویر پیمایی، بازدید از آثار تاریخی و کاروانسراها، قنات‌ها و روستاهای حاشیه کویر، آشناسازی گردشگران با مراسم و آیین‌های کویری و در صورت وجود امکانات، شتر سواری، اتومبیل سواری و دوچرخه سواری، اقامت شبانه در کمپ‌های کویری یا در روستاهای اطراف است. اما از آنجا که زیرساخت‌های لازم برای فعالیت‌هایی مثل اسکی روی تپه‌های ماسه‌ای و حتی اتومبیل سواری همراه با راننده و راهنما بسیار کم است، این فعالیت‌ها معمولاً در بسته‌هایی که تورگردانان ارائه می‌دهند، وجود ندارد.

در مقابل، در کشور امارات حجم زیادی از تورگردانان این کشور به صورت تخصصی و حرفه‌ای بر روی گردشگری کویر متمرکز شده‌اند. در دو منطقه دبی و ابوظبی تورگردانان متعددی وجود دارند که در زمینه تورهای بیابان و سافاری کویر فعالیت می‌کنند. برنامه‌های این تورگردانان عمدتاً شامل سه پکیج سافاری صبح، عصر و شب است؛ شتر سواری، حمام آفتاب، پیاده روی، اتومبیل سواری، اسکی روی شن، عکاسی و کواد سواری^۱، اقامت شبانه در هتل، ریزورت یا چادرهای سنتی بادیه‌نشینان، رقص و موسیقی سنتی، کافی شاپ و بار بدون محدودیت در نوع نوشیدنی، طراحی سنتی با حنا، رصد ستارگان و پذیرایی با غذاهای محلی گنجانده شده است. فعالیت تورگردان‌ها زیر نظر اداره گردشگری و اداره حفاظت محیطی است. تورگردان‌های سافاری در نواحی بیابانی و کویری باید تحت نظارت DDCR فعالیت کنند. اکثر تورگردانان برگزارکننده سافاری‌های کویر در امارات مجهز به راهنماهای آشنا به جغرافیای محل و مسلط به زبان انگلیسی بوده و مهارت لازم برای برگزاری انواع سافاری‌های کویر را دارند. برگزاری کمپ در محدوده مشخص شده یا استفاده از خدمات هتل‌ها و اقامتگاه‌های کویری، ارائه بسته‌های متنوع از جاذبه‌های این مناطق، تأمین راهنما، راننده، وسایل نقلیه و سایر تسهیلات اقامتی و امنیتی به علاوه بازاریابی مناسب برای مقصد مورد نظر از وظایفی است که این تورگردانان به عهده دارند (DDCR, ۲۰۰۲).

مدیریت بازدیدکنندگان: برای اینکه اکوتوریسم پایدار باشد، کشورها باید به دنبال تدوین استراتژی‌هایی برای کنترل تعداد گردشگران در مقاصد و مناطق اکوتوریستی باشند. این مسئله در مورد کویرها و نواحی بیابانی به علت حساسیت و شکنندگی اکوسیستم‌های موجود در این مناطق اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. برای اینکه بتوان از ظرفیت تحمل به عنوان یک چارچوب مناسب استفاده کرد، لازم است که: اول، ویژگی‌های طبیعی و اجتماعی منطقه مورد بررسی قرار گیرد، معیارها و شاخص‌هایی برای هر یک در نظر گرفته شود و مشخص گردد که ظرفیت پذیرش در هر مورد چقدر است. دوم این که مدیران و مسئولان بتوانند در موارد لزوم، میزان دسترسی به مناطق طبیعی مورد نظر را محدود کنند؛ بدین معنی که از نظر قانونی اجازه ایجاد محدودیت را داشته باشند و از نظر امکانات مورد نیاز برای اعمال کنترل مؤثر در مضیقه نباشند.

شاخص مهم دیگر در این زمینه، شاخص تأثیر اجتماعی است. بدون در نظر گرفتن تأثیرات اجتماعی و فرهنگی توسعه و گسترش صنعت گردشگری در فرآیندهای مدیریتی آن، ایده پایداری ناتمام خواهد ماند. شاخص مورد استفاده در اندازه‌گیری تأثیر بالقوه عبارت است از نسبت گردشگران به افراد بومی در پایان دوره مربوطه (به دست آمده از طریق تقسیم تعداد گردشگران به جمعیت مکان تحت تأثیر) (سازمان جهانی گردشگری، ۱۳۸۰: ۳۰). افزایش تعداد گردشگران یک تور می‌تواند باعث ایجاد ازدحام، آلودگی و از

۱- کواد به یک موتور سیکلت ۴ چرخ اطلاق می‌شود که با توجه به اندازه کوچک آن قابلیت حرکت در نقاط پرفراز و نشیب را دارد.

بین رفتن سکوت و بکری خاص این مناطق شود. بنابراین، لازم است که ظرفیت تحمل این مناطق به دقت شناسایی شود تا بتوان هم رضایت گردشگران و هم گرداندگان تور را تأمین کرد (باتلر^۱، ۱۹۹۳: ۱۱۳).

در مورد ایران بررسی‌ها نشان می‌دهد که چون هنوز بخش‌های دارای پتانسیل گردشگری بیابانی در ایران به صورت سازماندهی شده به سایت اکوتوریستی تبدیل نشده‌اند، مدیریت اصولی نیز برای ورود و شناسایی ظرفیت این مناطق صورت نگرفته است. هر چند در طرح مطالعات جامع کویر و بیابان، بررسی‌هایی در مورد ظرفیت‌های این مناطق صورت گرفته، هنوز نتایج این مطالعات منتشر نشده است. تاکنون ظرفیت تحمل مناطق کویری ایران برای ورود گردشگر شناسایی نشده است تا بتوان بر آن اساس قانون خاصی برای تعداد گردشگران و تأثیر احتمالی آنها بر اکوسیستم وضع کرد.

اما در امارات متحده عربی طبق برآورد کارشناسان رشد سالانه بازدیدکنندگان کویر و SAFARI های کویر که از ۱۰۰۰۰۰ نفر در سال ۲۰۰۰ به ۸۰۰۰۰۰ نفر در سال ۲۰۱۰ می‌رسد (هدرسون^۲، ۲۰۰۶)، آنها به این نتیجه رسیدند که نواحی کویری ظرفیت تحمل این تراکم جمعیت را ندارد؛ بنابراین، نواحی مورد پیشنهاد برای حفاظت، سریعاً در قانون اساسی امارات مورد توجه قرار گرفتند. برای مدیریت و کنترل بازدیدکنندگان در نواحی کویری و بیابانی امارات قوانین خاصی وضع شده است؛ به عنوان نمونه DDCR در مناطق بیابانی دبی، کنترل ورود بازدیدکنندگان و وسایل نقلیه را بر عهده دارد و تورگردانان موظف هستند که روزانه گزارشی از تعداد وسایل نقلیه و گردشگران ورودی به منطقه ارائه دهند. به علاوه، برای جلوگیری از ازدحام و سازماندهی گردشگران هر تورگردان منطقه خاصی را برای برگزاری کمپ و انجام فعالیت‌هایش در اختیار دارد. از طرفی از آنجا که برگزاری تورهای بیابان گردی و اتومبیل‌سواری ممکن است باعث ایجاد ازدحام و ترافیک شود. مسیرهای خاصی برای این فعالیت‌ها در نظر گرفته شده که تنها تورگردانی که مجوز لازم را دارند می‌توانند در این محدوده فعالیت کنند. طبق استانداردی که توسط DDCR برای اراضی بیابانی تحت حفاظت دبی تعیین شده است، حداکثر ۱۵۰/۰۰۰ گردشگر در هر ماه می‌توانند وارد این مناطق شوند و سقف ورود وسایل نقلیه نیز در هر روز ۵۰۰ دستگاه است (DDCR، ۲۰۰۲).

جامعه محلی: وقتی جامعه محلی در فعالیت‌ها مشارکت داده شود و از درآمدهای ناشی از توسعه اکوتوریسم بهره‌مند شوند، میزان حمایت آن‌ها از طرح‌های توسعه افزایش می‌یابد؛ اما، باید توجه شود که توسعه هر نوع طرح اکوتوریستی نباید مخل امنیت و آسایش جامعه محلی و بر خلاف میل و رضایت آن‌ها باشد. در مناطق کویری، جوامع محلی با فرهنگ‌ها و آیین‌های مختلف زندگی می‌کنند. فراهم آوردن شرایط آشنایی اکوتوریست‌ها با این فرهنگ‌ها از طریق برگزاری آیین‌ها، جشن‌ها و فستیوال‌ها، علاوه بر این که موجب نزدیکی بیشتر اهالی بومی و اکوتوریست‌ها می‌شود، موجبات اشاعه فرهنگ

۱- Butler

۲- Henderson

و سنت‌های اهالی کویر را نیز فراهم می‌کند. جوامع محلی نباید تنها به عنوان یک جاذبه و به علت ارزش توریستی که دارند مورد توجه و محافظت قرار گیرند، بلکه لازم است به عنوان یکی از ذی‌نفعان پروژه‌های اکوتوریستی در تصمیم‌گیری‌ها مشارکت کنند. مشارکت عمومی، مؤلفه‌ای اساسی در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی گردشگری به شمار می‌رود (هال، جنکینز، ۱۳۸۲: ۸۲). قبل از هر تصمیم‌گیری باید افراد جامعه محلی را مطلع کرد و نحوه مشارکت آن‌ها را به روشنی مشخص نمود. جوامع محلی باید هم از منافع مستقیم و هم از منافع غیرمستقیم توسعه اکوتوریسم بهره‌مند شوند. منافع مستقیم می‌تواند شامل کسب درآمد و اشتغال‌زایی باشد و منافع غیرمستقیم عبارت است از توسعه خدمات زیربنایی، آموزشی و بهداشتی در این مناطق. رضایت افراد بومی از پروژه‌های توسعه اکوتوریسم، مشارکت جامعه محلی در طرح‌های توسعه و همچنین تأثیری که گردشگری در نواحی کویری می‌تواند بر اقتصاد بومی داشته باشد، از مهم‌ترین شاخص‌ها در بخش جامعه محلی است. موقعیت جغرافیایی کویرها و بیابان‌های ایران نشان می‌دهد که اکثر جوامع بیابانی و کویری ایران روستایی هستند. بازدید از فرهنگ و معماری روستاهای اطراف نواحی کویری و بیابانی و اقامت در خانه‌های روستایی معمولاً جزو برنامه‌های تورگردانان کویر است، که این امر می‌تواند به احیای فرهنگ محلی کمک کند. از طرفی، بیشتر اقامتگاه‌های نواحی کویری و بیابانی، خانه‌های محلی یا اقامتگاه‌هایی است که توسط افراد محلی اداره می‌شود بنابراین، سطح مشارکت ساکنان این مناطق و استقبال آن‌ها از گردشگری خوب است و این خود یکی از راه‌های کسب درآمد برای ساکنان بومی مناطق کویری و بیابانی از توسعه گردشگری است. با این حال، در حالی که شتر یکی از عناصر ایجاد جاذبه در بیابان‌هاست می‌توان گفت شغل شتربانی در ایران تقریباً منسوخ شده است. هنوز تسهیلات کافی برای پرورش این حیوان در مناطق کویری ایران فراهم نشده است (پایگاه ملی داده‌های علوم زمین، ۱۳۸۵).

در امارات متحده عربی فعالیت شاخصی که در راستای مدیریت و توجه به جوامع محلی در توسعه اکوتوریسم بیابانی انجام شده است، احیای فرهنگ، آیین‌ها و سنت‌های ساکنین اصلی نواحی بیابانی در این کشور یعنی بادیه‌نشینان بوده است. در برنامه‌های اکثر تورگردانان سافاری در این کشور چادرها و خیمه‌های بادیه‌نشینان معمولاً به عنوان یکی از جاذبه‌های عمده در بیانگردی این کشور مطرح است. از آن جا که بادیه‌نشینان با ویژگی‌های این نواحی و مسیرها آشنایی بیشتری دارند، به عنوان راهنمای محلی از آن‌ها استفاده زیادی می‌شود. شترسواری از جمله فعالیت‌های مهمی است که اکثراً تورگردانان ارائه می‌دهند؛ توجه خاص به پرورش‌دهندگان بومی شتر، ساخت پرورشگاه‌های مناسب برای آن‌ها و حمایت و تشویق شتربانی، علاوه بر ایجاد اشتغال و درآمدزایی برای ساکنان محلی و بادیه‌نشینان، به توسعه بیابان‌گردی و جذب گردشگران نیز کمک شایانی کرده است. بهره‌گیری از راهنمایان محلی در تورهای بیابان‌نوردی و کویرگردی علاوه بر کمک به اقتصاد محلی، انگیزه این ساکنان را برای مشارکت در فعالیت‌های اکوتوریستی و حفظ و توسعه فرهنگ بومی، افزایش داده است.

نگرش بازدیدکنندگان: عموماً تورهای طبیعت گردی شامل ویژگی‌هایی است که هر کدام از آن‌ها در تجربه و نگرشی که بازدیدکنندگان به دست می‌آورند تأثیر می‌گذارد. نوع فعالیت تورگردانان و محصولاتی که ارائه می‌دهند می‌تواند بر نگرش گردشگر تأثیر مستقیم داشته باشد. از طرفی توجه به ایجاد تسهیلات و زیرساخت‌ها در نواحی کویری و بیابانی علاوه بر جذب گردشگر بیشتر می‌تواند نگرش مثبتی در این زمینه ایفا کند. با در نظر گرفتن این عوامل، در مورد ایران بررسی‌ها نشان می‌دهد تسهیلات، امکانات و زیر ساخت‌های موجود در نواحی کویری و بیابانی با نارسایی‌ها و کمبودهایی رو به رو است که می‌تواند در نگرش گردشگر تأثیر منفی داشته باشد. برآورده شدن انتظارات گردشگران در یک سفر نگرشی مثبت در آنها ایجاد کرده و احتمال اینکه آنها مجدداً از یک مقصد گردشگری بازدید کرده یا آن را به دیگران توصیه کنند را افزایش می‌دهد. هنوز آمار دقیقی از میزان گردشگران کویر در ایران وجود ندارد؛ کل مسافران خارجی ورودی به کشور در سال ۱۳۸۷ توسط سازمان گمرک کشور بالغ بر ۲/۰۳۵/۵۱۸ نفر اعلام شده که نسبت به سال قبل از رشد ۵/۷ درصدی برخوردار شده است. در یک گزارش عادی که با فرضی خوشبینانه و بدون ملاحظه بسیاری از مؤلفه‌های ویژه تفکیک مسافر از گردشگر ضریب تبدیل مسافر به گردشگر در آن اعمال شده، برآورد می‌شود که ایران در سال ۱۳۸۷ حدود ۱/۰۱۷/۷۵۹ نفر گردشگر خارجی ورودی به کشور داشته است؛ ولی، متأسفانه آماری از مقاصد گردشگری آنها وجود ندارد (خبرگزاری دانشجویان ایران، ۱۳۸۸). در واقع می‌توان گفت که به علت عدم پژوهش و برنامه‌ریزی لازم هنوز نگرش مثبتی در مورد گردشگری کویر در ایران شکل نگرفته است و این نیاز به سیاست‌گذاری کلان، برنامه‌ریزی مبتنی بر توسعه پایدار و بازاریابی منطبق با استانداردهای جهانی دارد.

در امارات متحده عربی در مقابل، وجود تسهیلات و امکانات و زیرساخت‌های لازم در نواحی کویری و بیابانی و برگزاری تورهای متنوع باعث شده است که میزان گردشگران و اکوتوریست‌هایی که به این نواحی سفر می‌کنند افزایش یابد. براساس برآوردهای اداره گردشگری امارات متحده نرخ رشد گردشگران این کشور در سال ۲۰۰۸ با ورود حدود ۹/۷ میلیون گردشگر حدود ۱۰٪ بوده است. با وجود تسهیلات لازم بخش زیادی از این گردشگران از کویرهای امارات بازدید کرده‌اند، به طوری که براساس گزارش مؤسسه گردشگری کویر در دبی، از شرکت‌های فعال در زمینه گردشگری کویر در این کشور، ورود گردشگران اروپایی در چند سال اخیر به نواحی کویری این کشور رشد چشمگیری داشته است و این حاکی از ارائه تسهیلات مناسب به گردشگران در این نواحی است به گونه‌ای که تأثیر مثبتی در نگرش آن‌ها داشته است (Desert Adventure Tourism, L.L.C., ۲۰۰۸).

جدول شماره (۱): فعالیت‌ها و سیاست‌های ایران در ارتباط با توسعه اکوتوریسم

در نواحی کویری و بیابان

سال	فعالیت	اهداف	نتایج
۱۳۷۵	عضویت در کنوانسیون بین‌المللی بیابان‌زدایی	ارتقاء اقدامات مؤثر و همکاری‌های بین‌المللی برای مقابله با بیابان‌زدایی	تدوین طرح‌های اجرایی و برنامه‌های مقابله با بیابان‌زدایی
۱۳۸۳	تشکیل کمیته ملی بیابان‌زدایی	تحقق مدیریت پایدار منابع آب و خاک، کاهش اثرات خشکسالی	تهیه برنامه‌های اجرایی و همکاری با نهادهای ذیربط برای مقابله با بیابان‌زدایی
۱۳۸۳	تهیه برنامه اقدام ملی بیابان‌زدایی	ارائه برنامه‌ها و راهکارهای مقابله با بیابان‌زدایی در کشور	کاهش روند بیابان‌زدایی در کشور، کنترل فرسایش بادی و بیابان‌زدایی در بسیاری از نواحی کشور
۱۳۸۴	تشکیل کمیته ملی طبیعت گردی	سیاست‌گذاری، هماهنگی و تسهیل و هدایت امور مرتبط با توسعه طبیعت گردی	تدوین برخی سیاست‌های کلان توسعه طبیعت گردی، نظام‌مندتر شدن امور مرتبط با طبیعت گردی
۱۳۸۵	انعقاد قرارداد بین سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی و امور بیابان‌های کشور در راستای توسعه گردشگری کویر	همکاری با دیگر نهادها و سازمان‌های ذیربط برای بهره‌برداری از منابع کویری و بیابانی برای توسعه گردشگری کویر	تعیین دو منطقه مرنجاب و شهداد به عنوان مناطق پیشتاز استانی در حوزه گردشگری کویر و تجهیز این مناطق
۱۳۸۶	تدوین سند ملی طبیعت گردی	تعیین ملاکی برای تصمیم‌گیری‌های اساسی در توسعه طبیعت گردی	شناسایی مناطق مستعد طبیعت گردی کشور، تدوین برنامه جامع توسعه طبیعت گردی در مناطق مستعد شناسایی شده
۱۳۸۶	برگزاری همایش کویرنوردی و نقش آن در توسعه سفرهای همگانی	بررسی نقش کویر به عنوان پتانسیلی برای جذب گردشگران و طبیعت گردان	انتشار بیانیه و ارائه راهکارهایی برای استفاده از پتانسیل‌های مناطق کویری در توسعه گردشگری
۱۳۸۶	برگزاری نخستین همایش بیابان‌زدایی در سایه مشارکت جوانان ایرانی	شناسایی راهکارهای توسعه اکوتوریسم در نواحی کویری و مقابله با بیابان‌زدایی	انتشار بیانیه و ارائه راهکارهایی برای مقابله با بیابان‌زدایی و توسعه اکوتوریسم در مناطق بیابانی
۱۳۸۶	طرح جامع مطالعات کویر و بیابان	شناسایی محورهای دارای پتانسیل سرمایه‌گذاری در مناطق بیابانی و کویری	معرفی دو محور اصلی به منظور سرمایه‌گذاری در مناطق کویری و بیابانی کشور، ارائه راهبردهای توسعه و بهره‌برداری از این نواحی

جدول (۲): فعالیت‌ها و سیاست‌های امارات در ارتباط با توسعه اکوتوریسم در نواحی کویری و بیابانی

سال	فعالیت	اهداف	نتایج
۱۹۹۷	ارائه طرح ساخت ریزورت المها توسط مدیریت مقاصد و فراغت امارات متحده عربی	مطرح کردن کویرهای دبی به عنوان مقصد گردشگری، فراهم آوردن شرایط بازدید و اقامت شبانه گردشگران	سازماندهی شدن اراضی کویری اطراف دبی، حفظ حیات وحش منطقه، جذب گردشگر و توسعه گردشگری
۱۹۹۸	عضویت در کنوانسیون بین المللی بیابان زدایی	ارتقاء اقدامات مؤثر و همکاری‌های بین المللی برای مقابله با بیابان‌زایی	تدوین طرح‌های اجرایی و برنامه‌های مقابله با بیابان‌زایی
۱۹۹۹	تصویب قوانین توسعه پایدار برای حفاظت محیطی	تعیین راهبردهای حفاظت از منابع طبیعی	افزایش طرح‌های توسعه پایدار محیطی، ارتقای سطح حفاظت از منابع طبیعی از جمله منابع کویری و بیابانی
۲۰۰۱	تنظیم خط مشی‌هایی برای تکمیل ریزورت المها توسط دولت دبی	تکمیل و رفع کاستی‌های حفاظتی ریزورت کویری المها	ایجاد یک منطقه کویری حفاظت شده بر اساس اصول علمی و استانداردهای UNEP و توسعه گردشگری پایدار
۲۰۰۲	تدوین بیانیه توسعه کشاورزی و کنترل بیابان‌زدایی در امارات متحده عربی	کنترل بیابان‌زدایی و ارائه راهکارهایی برای توسعه پایدار	احیا شدن مناطق و نواحی بیابانی و تشویق سرمایه‌گذاری برای توسعه اکوتوریسم پایدار
۲۰۰۳	تهیه برنامه اقدام ملی بیابان‌زدایی	ارائه برنامه‌ها و راهکارهای مقابله با بیابان‌زدایی در امارات	کاهش روند بیابان‌زدایی، ارتقای توسعه پایدار در نواحی کویری و بیابانی، حفاظت از اکوسیستم‌های بیابانی
۲۰۰۴	اعمال تغییراتی در قانون اساسی برای حفاظت از مناطق کویری توسط دولت دبی	حفظ توازن بین توسعه و حفاظت از میراث طبیعی امارات	منطقه بندی شدن اراضی کویری اطراف دبی، مدیریت منابع طبیعی و اکوسیستم‌های موجود، سرمایه‌گذاری برای توسعه اکوتوریسم
۲۰۰۸	برگزاری همایش جهانی منابع پایدار انرژی در نواحی خشک	استفاده از انرژی‌های جایگزین و دستیابی به اهداف توسعه پایدار در نواحی خشک	گسترش تلاش‌های امارات در استفاده از انرژی‌های جایگزین، سرمایه‌گذاری بیشتر برای توسعه پایدار در نواحی خشک و بیابانی کشور، توجه بیشتر به توسعه اکوتوریسم پایدار

جدول (۳): مقایسه عوامل مربوط به جاذبه‌های کویری و بیابانی در دو کشور ایران و امارات

اراضی کویری و بیابانی مورد مطالعه			شاخص‌ها	عوامل
امارات	ایران			
۱۲۴ گونه ثبت شده	۳۵۵ گونه ثبت شده	پوشش گیاهی	منابع طبیعی	منابع
۱۳۳ گونه ثبت شده	۲۳۴ گونه ثبت شده	پوشش جانوری		
تپه‌های شنی، تلماسه‌ها، واحه‌ها، سبخا، اشکال مختلف کویری، کویرهای پف کرده نمکی، بیابان‌های سنگفرشی، نیکاه، چال‌ها، تخت‌ها، دشت‌ها، دریاچه‌ها	کلوت‌ها، تپه‌های ماسه‌ای، اشکال مختلف کویری، کویرهای پف کرده نمکی، بیابان‌های سنگفرشی، نیکاه، چال‌ها، تخت‌ها، دشت‌ها، دریاچه‌ها	عوارض طبیعی		
قلعه‌های تاریخی موجود در فجیره	۲۰ کاروانسرای ثبت شده کویری، قلعه‌ها، قنات‌ها، رباط‌ها، آثار تاریخی شهرهای مجاور کویر، جاده سنگفرش، پل‌های تاریخی	آثار تاریخی	منابع انسان ساخت	
صنایع دستی، موسیقی سنتی، رقص سنتی، غذاهای محلی، آداب و رسوم بادیه نشینان	موسیقی سنتی، صنایع دستی، غذاهای محلی، آداب و رسوم کویرنشینان در نقاط مختلف	آثار فرهنگی		
اقامتگاه‌های شخصی در واحه‌ها، ۲ هتل مجهز (لیوا، المها)، یک مهمانسرا (لیوا)	اقامتگاه‌های شخصی روستایی، یک کمپ کویری (شهادت)، ۲ کاروانسرای اقامتی (مرنجاب، قصر بهرام)	اقامتگاه	زیر ساخت‌ها	
ارتباط از طریق بزرگراه با مرکز شهر (لیوا- ابوظبی)، ارتباط از طریق بزرگراه با فرودگاه (المها- فرودگاه دبي)	جاده آسفالت، جاده خاکی	مسیرهای دسترسی		
۳ ریزورت مجهز کویری (المها، قصر العرب، باب الشمس)	ندارد	ریزورت		
آب، برق، و تسهیلات عمومی، استخر، ویلا، سیستم تهویه، تلوزیون، تلفن ماهواره ای، نیروی پزشکی و امداد، ایستگاه‌های سوخت رسانی	آب، برق و تسهیلات عمومی در مناطق دارای اقامتگاه، تسهیلات ایمنی (کمپ کویری شهادت)	سایر تسهیلات		

جدول (۴): مقایسه عوامل مرتبط با برنامه‌ریزی اکوتوریسم پایدار بیابانی در دو کشور

ایران و امارات

عوامل	شاخص‌ها	ایران	امارات
بازاریابی	تبلیغات	تبلیغات کویر و بیابان در میان سایر جاذبه‌های استان‌های کویری و بیابانی در نمایشگاه‌ها، پرو شورها و وب سایت‌ها	تبلیغات انحصاری جاذبه‌های کویری و بیابانی در وب سایت‌ها و شبکه‌های تلویزیونی، فرودگاه‌ها و مبادی ورودی، نمایشگاه‌ها
مدیریت بازدیدکنندگان	ضریب تأثیر اجتماعی و ظرفیت تحمل	شناسایی نشده است	شناسایی شده است (بر اساس قوانین DDCCR) ۱۵۰,۰۰۰ گردشگر در ماه، ۵۰۰ وسیله نقلیه در روز
نگرش بازدیدکنندگان و تورگردانی	تسهیلات	بیمه، ترانسفر، پذیرایی، اقامت	بیمه، ترانسفر، پذیرایی، اقامت، وعده‌های کامل غذایی
	راهنما و دانش نیروی کار	آشنا به اکوسیستم و ویژگی‌های مناطق	یک راهنمای محلی و یک راهنما و آشنا به اکوسیستم‌ها و ویژگی‌های مناطق، مسلط به زبان انگلیسی
نگرش بازدیدکنندگان و تورگردانی	حمل و نقل	اتوبوس، ون، میدل باس، نیشان پاترول	تویوتا، لندکروز، نیشان پاترول
	برنامه‌های متنوع	پیاده روی، شتر سواری، بازدید از فرهنگ و معماری روستاهای اطراف، بازدید از قلعه‌ها و کاروانسراها، بازدید از چشم‌اندازهای کویری، اقامت شبانه در کمپ یا خانه‌های محلی	پیاده روی، شترسواری، اتومبیل سواری، حمام آفتاب، اسکی روی شن، کوادسواری، بازدید از چشم‌اندازهای کویری، رقص و موسیقی سنتی، کافی شاپ و بار، پذیرایی با غذاهای سنتی، اقامت در هتل، ریزورت، کمپ یا چادرهای سنتی بادیه نشینان
مدیریت منابع	امنیت	ارائه بیمه خدمات مسافرتی	ارائه بیمه خدمات مسافرتی
	ظرفیت تحمل اکولوژیکی	شناسایی نشده است	شناسایی شده است (منطقه حفاظت شده المها)
جامعه محلی	اکوسیستم‌های در معرض خطر	شناسایی شده است (پارک ملی کویر)	شناسایی شده است (منطقه حفاظت شده المها)
	میزان مشارکت جامعه محلی	اداره اقامتگاه‌های روستایی و محلی، ارائه صنایع دستی، مراسم و فرهنگ محلی	مشارکت بادیه نشینان در ارائه فرهنگ و میراث، سنت‌ها و خیمه‌های آن‌ها به عنوان جاذبه گردشگری
	کمک اکوتوریسم به اقتصاد محلی	فروش و عرضه صنایع دستی محلی، اقامتگاه‌های محلی	فروشنده، راهنمای محلی، فروش و عرضه صنایع دستی محلی، خیمه‌ها

نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که توسعه اکوتوریسم کویری و بیابانی بیش از هر چیز نیازمند سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی، سرمایه‌گذاری و بهره‌برداری بهینه از منابع مولد گردشگری است.

با تعریفی که از جاذبه گردشگری ارائه شد، موضوع وجود محصول و جاذبه گردشگری در خصوص بیابان‌ها و کویرهای ایران در اوضاع کنونی به تأمل و بررسی بیشتر وابسته است. بررسی عوامل مرتبط با مدل تحلیلی این پژوهش نشان می‌دهد که انبوهی از منابع و پتانسیل‌ها در بیابان‌ها و کویرهای ایران وجود دارد که تبدیل آن‌ها به جاذبه اکوتوریستی و توسعه اکوتوریسم کویری و بیابانی مستلزم ایجاد سیستم توسعه پایدار و نقش‌سازنده دولت در سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و اجرای اصول توسعه پایدار در نواحی کویری و بیابانی است.

بررسی سیاست‌ها و برنامه‌های ایران در زمینه توسعه اکوتوریسم بیابانی این حقیقت را آشکار می‌کند که در این برنامه‌ها در هر دو بخش خدمات و بازدیدکنندگان ضعف‌های مشهودی به چشم می‌خورد. در مقام مقایسه با امارات، کویرها و بیابان‌های ایران از لحاظ عوارض طبیعی، پوشش گیاهی و جانوری برتری قابل توجهی دارند؛ اما، با وجود تفاوت در پتانسیل‌های موجود، امارات در توسعه گردشگری بیابانی موفق‌تر از ایران عمل کرده است؛ زیرا، این کشور در بخش‌های مختلف مدیریت منابع، بازاریابی، مدیریت بازدیدکنندگان و تورگردانی، برنامه‌های هدفمندتری داشته است؛ به علاوه، اتخاذ اصول توسعه پایدار و مدیریت کارآمد بر نگرش گردشگران و افزایش تعداد بازدیدکنندگان از نواحی کویری و بیابانی این کشور نیز تأثیر به‌سزایی داشته است. بنابراین، به نظر می‌رسد بزرگ‌ترین معضل توسعه اکوتوریسم کویر در ایران عدم سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی مناسب برای توسعه و بهره‌برداری از منابع بالقوه موجود بوده است.

توسعه اکوتوریسم پایدار راهکاری مناسب برای مشارکت جامعه محلی و درآمدزایی و نیز حفظ اکوسیستم‌های منحصر به فرد کویری و بیابانی در ایران است. بر این اساس، مدیریت صحیح مناطق کویری و بیابانی به منظور حفظ اکوسیستم‌ها، شناخت و توسعه منابع و جاذبه‌های موجود، ساخت اقامتگاه‌های متناسب با فضای خاص نواحی بیابانی، رونق بخشیدن به فعالیت‌های بازاریابی و تبلیغاتی و نیز سازماندهی فعالیت‌های تورگردانی از عواملی است که می‌تواند با توجه به وسعت و جمعیت بیشتر در این کشور به توسعه اکوتوریسم در کویرها و بیابان‌های ایران کمک کند.

منابع

- پایگاه ملی داده‌های علوم زمین (۱۳۸۵)، مقایسه سهم درآمد ژئوتوریسم و معدن در کشورهای چین و تونس و بررسی پتانسیل بیابان‌گردی در ایران، بر گرفته از وب سایت
<http://www.ngdir.ir/geoportalinfo/PSubjectInfoDetail.asp?PID=۱۳۱۹&index>
- حیدری چپانه، رحیم (۱۳۸۷)، مبانی برنامه‌ریزی صنعت گردشگری، تهران، سمت.
- خبرگزاری دانشجویان ایران (ایسنا) (۱۳۸۸)، تحلیل آماری وضعیت گردشگران خارجی وارد شده به ایران بین ۱۳۸۲ تا ۱۳۸۷، برگرفته از وب سایت <http://www.isna.ir/Isna/news> تاریخ مراجعه ۸۸/۶/۶.
- روزنامه اطلاعات (۱۳۸۸)، کاروانسراها، یادگاری از ذوق و هنر معماری ایرانی، شماره ۲۴۶۴۲، پنجشنبه ۲۶ آذر ۱۳۸۸.
- سازمان جهانی گردشگری (۱۳۸۰)، آنچه مدیران جهانگردی لازم است بدانند؛ راهنمای عملی در توسعه و کاربرد شاخص‌های جهانگردی پایدار، ترجمه عباس مهرپویا، تهران، سازمان ایرانگردی و جهانگردی- معاونت تحقیقات، آموزش و برنامه‌ریزی.
- سازمان حفاظت از محیط زیست (۱۳۸۸)، پارک‌های ملی، پارک ملی کویر، بر گرفته از وب سایت سازمان حفاظت محیط زیست <http://www.irandoe.org/manategh/park.htm#title> تاریخ مراجعه ۸۸/۶/۹.
- شرکت تحقیقات آب و انرژی (۱۳۸۶)، مطالعات فاز اول سند ملی طبیعت گردی (گزارش نهایی تلفیق)، تهران: ۱۳۸۶.
- ضیایی، محمود (۱۳۸۳)، همایش‌نامه همایش آموزش و اشتغال در صنعت گردشگری، دانشکده مدیریت و حسابداری علامه طباطبایی، ۱۹-۱۸ اسفند ۱۳۸۳، تهران.
- فنل، دیوید (۱۳۸۳)، مقدمه‌ای بر طبیعت‌گردی، ترجمه جعفر اولادی قادیکلای، بابلسر، انتشارات دانشگاه مازندران.

- کردوانی، پرویز (۱۳۸۶)، کویر مرکزی ایران و مناطق همجوار آن؛ مسائل، توانمندی‌ها و راه‌های بهره‌برداری، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- منشی‌زاده، رحمت‌الله (۱۳۷۶)، جهانگردی، تهران، انتشارات مسعی؛
- وبگاه کویرها و بیابان‌های ایران <http://www.irandeserts.com>
- هال، مایکل، جنکینز، ام. جان (۱۳۸۲)، سیاست‌گذاری جهانگردی، ترجمه سیدمحمد اعرابی و داود ایزدی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- یآوری، فرید (۱۳۸۱)، بیابان، نشریه فضای جغرافیایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر، شماره ۶.

- Abdelfattah, Mohamoud (۲۰۰۹), "Land Degradation Indicators and Management Options in UAE."
- DDCR (۲۰۰۹), "Al Maha Desert Wildlife Animals, Dubai Desert Conservation Reserve", cited in (<http://www.ddcr.org>);
- Emirate Group (۲۰۰۶), "Balancing Dubai's developments Emirates' Al Maha Desert Resort", World Travel and Tourism Council, April ۲۰۰۶: UAE, Dubai.
- Fennel, D. A (۲۰۰۳), "Ecotourism", ۲nd Edition, Routledge: London.
- Gunn, Clare A.(۱۹۹۳), "Tourism Planning, Basics, Concepts, Cases", Washington D.C: Taylor&Francis.
- Hall, C.M. And S.J. Page (۱۹۹۹), "The geography of Tourism and recreation environment, Place and Space", London: Routledge
- Holiday Destinations (۲۰۰۹), "Top Desert Tours", cited in <http://www.holidayshub.com/theme-holidays/desert-tours.html>.
- Henderson, Jean c. (۲۰۰۶), Tourism in Dubai: Overcoming Barriers to Development, International Journal of Tourism Research, Published online in www.interscience.wiley.com, DoI: ۱۶. ۱۰۰۲/Jtr: ۵۵۲.
- Kamauro, O. (۱۹۹۶). Ecotourism: Suicide or Development?, Voices from Africa ۶: Sustainable Development, UN Non-Governmental Liaison Service. United Nations News Service.

-
- Lavenir, Catherine (۱۹۹۹), *La Route Et Le Stylo, Comment Nous Sommes Devenus Touristes*, Odile Jacop, Paris.
 - Mabunda, Madona David (۲۰۰۴), *An Integrated Tourism Management Framework for the Krugaer National Park*, South Africa, ۲۰۰۳, University of Pretoria, Department of Tourism Management, April ۲۰۰۴
 - Tremblay, Pascal (۲۰۰۶), *Desert Tourism Scoping Study*, Desert Knowledge CRC, Report ۱۲. Australia, Charles Darwin University.
 - UNEP/ WTO (۲۰۰۲), *Quebec Declaration on Ecotourism*. [Uneptie.org/pc/tourism/documents/ecotourism/Wesoutcomes/Quebec-Declar-eng.pdf](http://uneptie.org/pc/tourism/documents/ecotourism/Wesoutcomes/Quebec-Declar-eng.pdf).
 - Weaver, D.B (۲۰۰۱), *Desert, Grasslands and Savannahs*, In Weaver (ed.), *The Encyclopedia of Ecotourism*. Wallingford UK. CAB I Publishing.